

Глобалізація: тенденції інтеграції, універсалізації та поляризації сучасного світу

Світлана Наумкіна,
доктор політичних наук,
завідуюча кафедрою політичних наук
Південноукраїнського державного педагогічного
університету ім. К. Ушинського

Юлія Ткачук,
кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри політичних наук
Південноукраїнського державного педагогічного
університету ім. К. Ушинського

У статті обґрунтовується теза, що в останнє десятиріччя в процесах глобалізації, поряд з тенденціями інтеграції та універсалізації, простежується й інша тенденція – зростаюча поляризація світу: структурно диференційованій єдності основних демократій протистоїть світ культурно, етнічно, конфесійно й цивілізаційно роз'єднаних держав, які страждають від внутрішніх та зовнішніх конфліктів.

Парадокси глобалізації не випадково стали предметом гострих теоретичних дискусій: неоднозначність процесів, що розгорнулися в сучасному світі, не можуть не відбиватися й на уявленнях про них. В науковій літературі поки що не знайдемо відповідей на багато політичних питань, породжених глобалізацією, оскільки основна увага авторів зосереджена на її економічній та культурній складових.

Не тільки методологічно, але й практично важливо, щоб теоретична рефлексія не заступила собою пошук конкретних маркерів глобалізації, а також індикаторів обумовлених нею змін, що проявилися, зокрема, в трансформації політичних інститутів, структур, відносин. Ця проблема набуває першочергового значення в політичній теорії і практиці через те, що вже зараз чітко простежується тенденція до витіснення політики із сфери регулювання соціальних процесів. Політичні важелі заміщуються фінансовими, що примушує цілі країни здійснювати ті чи інші

перетворення, запроваджувати певні технічні та економічні інновації, в інший спосіб готувати власні кадри та навіть по-іншому формувати свої владні структури. Це висуває питання: як відбуваються згадані процеси в різних країнах та які параметри існуючого поля політики містять в собі прототипи недалекого майбутнього?

Провідні суспільствознавці розглядають з різних точок зору альтернативні варіанти вирішення зазначеного кола проблем на національному і міжнародному рівнях, підкреслюючи нерівномірність та ризики глобалізації, наприклад, в процесі аналізу протиріч між загальнолюдськими та національно-етнічними особливостями, прагненням до ідентичності, до самовизначення народів, соціальних спільнот, особистостей у взаємозалежному світі.

Можна стверджувати, що глобалізація є найбільш дискусійною і водночас найменш зрозумілою тенденцією сучасного світу. Існує багато концепцій і підходів до визначення того, що розуміти під глобалізацією, які аспекти та сфери вона охоплює, наскільки вона виявляється універсальною та всеохоплюючою тенденцією світового політичного процесу.

Такі автори, як, зокрема, Дж. Біллінгтон, А. Вебер, Дж. К'еза, Ю. Яковець, З. Яхимович, К. Градов досліджують феномен „розколотої цивілізації” як результат технологічних та інформаційних перегонів, що нав'язуються найбагатшими, найбільш розвиненими країнами світової спільноті. Для багатьох країн це може обернутися збільшенням бідності, поглибленням соціального розшарування, загостренням конфліктності. Як відповідь на спроби апологетів глобалізації реалізувати подібний сценарій виникають нові форми протестних рухів, у яких беруть участь десятки, а іноді й сотні тисяч людей. Вони виступають переважно за іншу форму глобалізації – суто гуманістичний інтернаціоналізм, відкидають технократизм.

Пошукам адекватних відповідей на виклики глобалізації присвячені, зокрема, праці І. Данилевич, І. Гаврилової, Ю. Пивоварова, С. Патрушева, Т. Таймуразова, С. Айвазова, Т. Мамсурова та інших вчених. Вони здійснюють спробу переусвідомити історичний досвід становлення та розвитку політичної та економічної демократії, обговорюють проблеми взаємовідносин влади і суспільства, просування до культури світу, толерантності та стабільності в умовах глобалізації.

В останні десятиліття глобалізація економічних, соціальних, політичних і культурних процесів проглядається все чіткіше. Однак, оскільки країни світу значно відрізняються за масштабами і рівнем соціально-економічного розвитку, можна припустити, що результати впливу глобалізації на окремі держави та групи держав також далеко не однакові. Ця гіпотеза активно обговорюється в науковій літературі. Зміст дискусії між прибічниками неокласичної теорії і теорії розвитку,

які дотримуються в цілому оптимістичних поглядів на наслідки глобалізації, та їх теоретичними опонентами викладено в багатьох публікаціях [зокрема, 1; 2; 3].

Аналіз сучасної літератури з проблем глобалізації свідчить про існування досить радикальних думок про глибину її впливу на суспільні відносини, на становище людини в суспільстві. На думку англійського соціолога Б. Уїлсона, головним наслідком глобалізації є заміна традиційних зв'язків між людьми, які відбувалися переважно в межах локальних спільнот (community), зв'язками глобального масштабу, численними, безособовими і функціональними. В результаті порушується механізм передачі від покоління до покоління вищих моральних цінностей, якими й були безпосередні особистісні зв'язки в межах первинних спільнот. Відтак люди у своїй поведінці керуються вже не тими цінностями, а лише безпосередньо практичними функціональними завданнями, які диктує їм актуальна ситуація. На основі цього Б. Уїлсон робить висновок про настання доби постмодерну, яку він прямо пов'язує з глобалізацією, розуміючи під нею, перш за все, узагальнений символ змін [4, р. 315 - 332].

Один з найважливіших параметрів таких змін – величезне розширення мережі соціальних зв'язків, до якої включений індивід, і яке супроводжується зростаючою дестабілізацією таких зв'язків та часто розпадом сталих людських спільнот, що могли б „озброювати” індивіда набором чітких норм, цінностей, мотивів.

Ще до того, як взагалі зайшла мова про глобалізацію, ці процеси досить потужно заявили про себе в межах окремих національних суспільств, особливо індустріально розвинених. Однак, оскільки глобалізація розширює соціальні зв'язки в планетарних масштабах, весь процес, вочевидь, здалося зручніше визначати поняттям, яке ототожнюється з його найвищою позначкою. Звичайно, необхідно визнати, що це не повністю пояснює, чому глобалізація розглядається як головна рушійна сила цих соціальних змін. Їх первинні рушійні сили скоріш полягають в обставинах розвитку конкретних суспільств, а глобалізація могла лише посилити обсяг змін, надати їм нових масштабів і форм.

Нове в сучасній глобальній системі – це постійна інтенсифікація структури взаємозв'язків, опосередкованої такими феноменами, як сучасна індустрія комунікацій та новітні інформаційні технології, а також процес глобалізації взаємопов'язаності: технологічної, організаційної, адміністративної і правової, кожна з яких, попри все інше, має власну логіку та динаміку змін. Політика сьогодні здійснюється з усією своєю звичною невизначеністю, випадковістю та недетермінованістю у світі, пронизаному потоками товарів і капіталу, пересуванням людей, комунікацією через авіаційний транспорт і космічні супутники.

Становлення нових форм світової економіки зараз пов'язують, перш

за все, з появою глобальних інфраструктур (інформаційних, освітніх, транспортних тощо), в яких перебудовуються відносини між господарськими укладами, заснованими на старих та нових організаціях (переважно економічних і технологічних). Наприкінці ХХ століття зростаюча вразливість укладів та соціокультурних інститутів, які змінюються й гинуть під тиском інтелектуальних програм різного спрямування, сприяла розвитку тенденції глобальної технологізації.

У зв'язку з цим з'явилася ще одна точка зору, прибічники якої ставлять під сумнів реальні можливості самостійних дій націй-держав та вважають можливою і необхідною тільки „сильну глобалізацію”. Більше того, вони вважають, що в ХХІ столітті глобалізаційні процеси дозволять США зберегти своє лідерство в світі. Чому саме США? Професор Паризького інституту політичних досліджень А. Валладао пояснює це так: США, залишившись після краху СРСР єдиною наддержавою, стали головним рушієм глобальних процесів не тільки в економічній і політичній сферах, але і в культурній [5, с. 48].

Центр стратегічних і міжнародних досліджень, який проводив аналіз внутрішньої і зовнішньої ситуації під час другої виборчої кампанії Б. Клінтона, прямо декларував намір США стати „архітектором нового світу”. Економічна міць та новаторський характер американського капіталізму дозволяють США стати практично єдиним центром поширення нововведень в технологічній, фінансовій, організаційно-управлінській сферах світової економіки. США стають водночас і рушієм, і експериментальною лабораторією того, що називають глобалізацією.

Особливе місце, на думку А. Валладао, США посідає у сфері культурної глобалізації. З одного боку, культура самих США еволюціонує від чисто американської до еkleктичної моделі співіснування та симбіозу різних культурних традицій і впливів, що робить її придатною й для інших країн. З іншого боку, настановлення американської „культуровиробничої” індустрії на ринковий успіх, на виправданість усього, що користується попитом, дозволяє США виступати найбільшим постачальником будь-якої „культурної продукції” – як високого, так і низького гатунку. Так, три чверті „стрічок”, що демонструються в світі на відеокасетах або в кінотеатрах – американські [6, р. 48].

Американські автори пишуть, що „...США виграють від становлення взаємозалежного і глобального світу з тієї простої причини, що їх власне суспільство вже частково глобалізоване і живе в умовах, коли окремі люди і різні їх об'єднання постійно вишуковують правила поведінки, котрі не порушували б їх взаємовідносин. Америка зараз опинилася в центрі світу через те, що весь світ перебуває в Америці... Глобалізація підриває модель національної держави, успадковану від часів американської боротьби за незалежність і французької революції, підриває навіть її легітимність. Тому першою, хто відчув наслідки глобалізації та змушений

був до неї адаптуватися, стала американська держава” [7].

Американізація, по суті, є конкретизацією глобалізації з включенням в неї елементів американської національної культури. Особливості американізації в галузі культури полягають в ірраціоналізації раціональних матриць, в спрямованості на кількісні характеристики (комерціалізація), готовність до вживання (оперантність) та підтримки певного рівня якості. А також у віртуалізації культурних зразків. Щоправда, далеко не всі американські дослідники впевнені, що ХХІ століття пройде під гаслом „американізму” та безумовної гегемонії США [8, с. 7].

В цьому сенсі цікавою є думка американського вченого Дж. Ная, який, з одного боку, говорить про американську потугу, аналізує її фактори. З іншого – досить реалістично оцінює глобалізацію та її наслідки для американської економіки і політики. „Глобалізація, тобто зростання всесвітньої взаємозалежності, по суті, настільки ж стара, як історія людства... – пише він, вказуючи на помилковість тези про зародження глобалізації в США. – Проникнення християнства на все нові й нові континенти на багато століть випередило відкриття Голівудом методів комерційного поширення фільмів, знятих на біблійні теми” [9, р. 78 - 79].

Далеко не завжди справедливо пов'язуються з Америкою навіть ті аспекти глобалізації, які ледь не апріорно розглядаються як прояв її експансії: поширення в світі англійської мови – заслуга не стільки США, скільки Великої Британії; основні торгові потоки контролюються нині європейськими та азійськими країнами; найвідоміші спортивні команди грають в Європі, а трьома величезними американськими студіями звукозапису володіють англійські, німецькі та японські інвестори [10, р. 79]. Глобалізація не передбачає встановлення певних універсальних моделей. Навіть в економічній сфері не спостерігається вільного руху товарів і капіталу, до того ж інформаційна революція не скорочує, а скоріш розширює господарський розрив між багатими та бідними країнами. Що стосується сфери культури, то тут найбільш типовою відповіддю на глобалізаційні тенденції стає звернення народів до своїх духовних джерел з акцентом на національні традиції [11, р. 81, 98].

Особливої уваги заслуговує думка Дж. Ная щодо впливу процесу глобалізації на статус США в сучасному світі. Зазначивши, що траєкторія розвитку цього процесу далеко не лінійна (так, масштаби господарської глобалізації початку 1970-х років були набагато скромніші, ніж 1914 року), Дж. Най пише: „США виступають як найвпливовішим adeptом сучасних форм глобалізації, так і найбільшим отримувачем прибутків від них, але не спроможні контролювати їх розвиток... Глобалізація несе з собою цілий комплекс наслідків, і, як би ми не ставилися до неї, породжує нові виклики американській зовнішній політиці” [12, р. 85]. „Сполучені Штати, – продовжує Дж. Най

аргументувати свою позицію, – з вигодою для себе розвивають економічну глобалізацію, але слід очікувати, що з часом сама глобалізація призведе до розширення технологічних та господарських можливостей, а це, в свою чергу, знизить ступінь американського домінування” [13, р. 95].

Відносний песимізм Дж. Ная не поділяє інший американський дослідник – Ф. Фукуяма, який вважає, що сьогоднішній глобалізм – це глобалізм по-американськи. І цей процес має всеохоплюючий характер [14, с. 14 - 15].

Існує й діаметрально протилежна думка, згідно з якою піддається сумніву сама концепція глобалізації як глобального феномена змін. Зокрема, Р. Буайє вважає, що нові оригінальні феномени в економіці 1980 – 1990-х років не вміщуються в жорстке поняття однопланетарності. Та, мабуть, така точка зору є скоріше винятком, ніж правилом. Більшість авторів все ж визнає глобалізацію реальним процесом, який швидко розвивається в усіх сферах суспільного життя. Що стосується розходжень, то вони здебільш стосуються не суті явища, а визначення ступеня важливості тих чи інших аспектів глобалізації.

На думку В. Іноземцева та О. Кузнецової, такі обставини свідчать не про виникнення „єдиного світу”, а про зростаюче цивілізаційне протистояння, де чітко проявилися два полюси, які хотілося б назвати полюсами бідності й багатства. Однак подібний підхід також далеко відводить від істини, як і сам термін „глобалізація”.

Характеризуючи ці тенденції, М. Покровський особливо наголошує на шести з них.

1. Теоретики глобалізації основну увагу звертають не на конкретні зміни в окремих галузях, а на перетини та взаємопокладання цих змін. Це передбачає концентрацію уваги на просторово-географічних параметрах інновацій, їх глобальній релевантності. Процес трансформації проникає в усі мікроструктури суспільства (сім'я, малі групи, пересічність), пронизуючи, перш за все, герметичні соціальні утворення. Бути зосередженим на собі та відгородженим від зовнішнього світу означає перекреслити власне майбутнє. Будь-які форми соціальної динаміки пов'язані, передусім, з відкритістю систем, які формують мережеві структури спілкування, підтримки та соціального контролю. Поглиблення цих процесів тягне за собою й зміну сприйняття соціального часу, який розпадається на серію відтинків, кожному з яких відповідає особливий, короткотерміновий життєвий проект. Після закінчення чергового проекту виникає новий, часто такий, що радикально змінює траєкторію розвитку. Подібна „експериментальність” соціальних практик пронизує всі рівні соціальної структури. Навіть такі традиційні інститути, як сім'я, перетворюються для залучених сторін в експеримент. Все починає бути перехідним і потребує постійного „вписування” суб'єктів в цю швидкоплинність. Мінливість та „пластичність” стають головними

позитивними цінностями.

2. Мабуть, однією з важливих особливостей глобалізації є те, що вона проникає в глибини соціальних структур, перетворюючи їх на носіїв нових змістів. Процес переходу від старого до нового відбувається швидко. При цьому будь-яке „нове” вважається кращим перш за все тому, що воно „глобальне”. Локальним соціальним інститутам з цього моменту не потрібно проходити всі ступені вертикальної ієрархії, аби вийти на загальносвітовий рівень. Сім'я, малі групи, місцеві організації, рухи та інститути глобалізуються прямим та опосередкованим шляхом, демонструючи нові форми участі в глобальних процесах. Більше того, локальні структури можуть зберегти себе тільки тоді, коли між ними складаються мережеві зв'язки, здатні до глобалізації на своєму рівні. Значення вертикальних ієрархій різко знижується. Інформація, фінансування, допомога циркулюють горизонтальними мережами, а не спускаються „згори”. Різні рівні дистанціюються один від одного й починають вести самостійне, самодостатнє життя. Тенденцію, що розвивається, наглядно ілюструє зростаюче розчарування електорату в макрополітиці.

3. Поза сумнівом, глобалізація радикально впливає на наші уявлення про культуру як про щось успадковане, те, що спускається „згори” й „поширюється”. В нових умовах культура стає породженням бурхливого процесу „політичного змагання”, в результаті якого з'являються на світ глобальні та локальні „соціокультурні гібриди”. А вони часто складаються з несумісних частин, вкрай нестабільних, таких, що суперечать традиційному контексту.

4. Безперечним фактором є те, що глобалізаційні процеси підривають фундамент націоналізму в усіх його проявах – хай то будуть нації-держави, національні соціокультурні традиції чи певні типи свідомості. Національно-державний фактор, безперечно, зберігається (втім числі у вигляді окремих держав, урядів тощо), але перестає бути визначальним. Суспільства починають створювати свої конгломерації, які мають наскрізні горизонтальні структури.

5. Результатом процесу інтерналізації цінностей і ціннісних орієнтацій стає те, що регулятивно-нормативна функція суспільства суттєво трансформується. Мозаїчний набір соціальних „типів” і „моделей”, брак єдиних принципів раціоналізації, свобода звернення до примордіальних феноменів – невід'ємні складові глобалістсько-постмодерністської картини світу.

6. Будучи особливою нормативно-теоретичною парадигмою, глобалізація перекреслює й попередню концепцію раціональності, що склалася в межах „сучасного суспільства”. Нова модель раціональності, яка передбачає, перш за все, свободу багатоманітності, уособлюється в „теорії мультикультуризму”, в основу якої покладено принцип

**Глобалізація: тенденції інтеграції,
універсалізації та поляризації сучасного світу**

Світлана Наумкіна, Юлія Ткачук

мозаїчності культурних „мап” регіональних і професійних груп [15, с. 38].

Отже, глобалізація – якісно самостійна, складна система явищ і відносин, цілісна в її системності, але внутрішньо вельми суперечлива. Глобалізація (як глобальний процес) зачепила повною мірою лише такі галузі, як світові інформаційні мережі, банківсько-фінансова сфера, діяльність транснаціональних корпорацій, а в геополітичному плані обмежилась ареалом найбільш розвинених країн. Становленню транснаціональних політичних, економічних і культурних просторів сьогодні протистоять міцні центробіжні тенденції.

Створюючи сприятливі умови для кооперації і співробітництва, які „звужуються” під впливом глобалізації, світ водночас стає „вразливішим” для конфліктів і насилля. І хоча глобалізація й демократизація, здавалося б, тільки підтверджують кантівську теорему „демократичного світу” (демократичні держави не воюють одна з одною), сам процес транзиту, переходу і трансформації внутрішньополітичних режимів може виступати фактором дестабілізації міжнародного порядку.

Література:

1. **Шишков Ю.** Эволюция мирового сообщества: поляризация или возрастание гомогенности? // МЭ и МО. – 1998. – № 9.
2. **Коллонтай В.** О неолиберальной модели глобализации // МЭ и МО. – 1999. – № 10.
3. **Эльянов А.** Глобализация и расслоение развивающихся стран // МЭ и МО. – 2000. – №6.
4. **Wilson B.** Morality in the Evolution of the Modern Social System // The British Journal of Sociology. – 1985, 46.3. – P. 315 - 332.
5. **Valladao A.** Le XXI siecle sera americain. – Paris, 1993. – P. 48.
6. Ibid.
7. Ibid.
8. Каждому нужна своя перестройка // Полис. – 2003. – № 2. – С. 5 - 11.
9. **Nye J. S., Jr.** The Paradox of American Power. Why the World's Only Superpower Can't It Alone. – N.Y., Oxford: Oxford University Press, 2002. XVIII. – 222 p.
10. Ibid. – P. 79.
11. Ibid. – P. 81, 98.
12. Ibid. – P. 85.
13. Ibid. – P. 95.
14. Переосмысляя современность // Политические исследования. – 2003. – №3. – С. 12 - 33.
15. Глобализация. Модернизация. Россия // Политические исследования. – 2003. – №3. – С. 34 - 52.